ANYANYELVI ALAPOK

Ha a mondatok szerkezetét, felépítését és jelentését meg akarjuk érteni, szükséges, hogy tisztában legyünk a szavak szófajok szerinti, valamint mondattani csoportosításával. A következő táblázatok ebben nyújtanak segítséget.

A SZÓFAJOK

A szavak csoportosítása szófajok szerint azt jelenti, hogy bizonyos szavak közös jelentéstani, alaktani vagy mondattani sajátosságaik alapján egy csoportba kerülnek.

ige		*cselekvést, történést, létezést jelentő szó* (olvas, eszik, haldoklik, szeret, leesik, nehezül, létezik, lezajlik)
névszók	**főnév**	*élőlények* (ember, medve, egysejtű) *tárgyak* (asztal, üveg, por, szemét, lyuk) *gondolati dolgok* (kedélyesség, huliganizmus, betegség) *tulajdonnevek* (Peti, Margit híd, Gellért hegy, Európa)
	melléknév	*valaminek a milyenségét, tulajdonságát írja le* (szép, rideg, kásás, hontalan, piros, nagy, öregedő)
	számnév	*vminek a számát, mennyiségét, sorszámát fejezi ki* (három, harmadik, sok, összes)
	névmás	*személyes névmások* (én, te, bennünket, az *ő* lova, tiéd) *mutató névmások* (azok, ama, ez, ezen) *kérdő névmások*[1] (hol, kié, mikor) *határozatlan névmások* (bármilyen, némelyik)

1. kérdőszóknak is nevezzük őket

határozószó		*helyhatározószó* (kint, hátul) *időhatározószó* (most, tegnap, azonnal) *mód- és állapothatározószók* (jól, együtt, sebtiben, körülbelül)
viszonyszó	**igekötő**	le, fel, át, szét, össze
	névelő	a, az, egy
	névutó	alatt, felett, belül
	kötőszó	vagy, sem, tehát, ugyanis
	segédige	fogunk, volna, lesz, tud, kell, lehetett volna

A MONDATRÉSZEK

A mondatot alkotó szavak különféle nyelvtani összefüggésekben, viszonyokban állnak egymással. Ennek megfelelően különböző mondatrészi szerepet töltenek be.

alany	*az állítmányban kifejezett cselekvés, történés, létezés hordozója, cselekvője* Kati szép / elesett / lány / stb.
állítmány	*az alanyról megállapítunk valamit* Kati szép / elesett / lány / stb.
tárgy	*a cselekvés rá irányul* Kati könyvet olvas.
határozó	*a cselekvés, történés, létezés körülményeit fejezi ki* Kati könyvet olvas otthon / éppen / ügyesen / okosodás végett / Robinak stb.
jelző	*birtoklást, mennyiséget, tulajdonságot (minőséget) fejez ki* Kati az ő két szép könyvét olvassa.

SZÓSZERKEZETEK

Bizonyos szavak bizonyos körülmények közötti kapcsolódását nevezzük szószerkezeteknek. Ilyen esetekben a szavak közt nyelvtani kapcsolat van. Kapcsolódhatnak egymáshoz főnevek, melléknevek, névmások, stb.

Például:

1. Kati szép könyve
2. az a három gyerek
3. az okos felnőtteké
4. mindenki használható ötlete
5. gyanús árnyak
6. volt feleségek
7. a magas házakban
8. a palota bejárata előtt
9. minden hónap elsején
10. a holnapi napon
11. a legbutább módon
12. a beteg titkárnőket
13. beteg fogorvosnál
14. egy kínai ebéd után
15. intelligensen kedves
16. hetedik érzék

A szószerkezetek kifejezhetnek birtokviszonyt (1, 3, 4, 9), elhelyezhetik állításunkat időben (9, 10), térben (7, 8), vagy a sorban (16); leírhatják az események módját (11, 15), vagy lehetnek egyszerűen kifejezői a cselekvés végrehajtójának (2, 5, 6) vagy tárgyának (12).
Láthatjuk tehát, hogy a mondatokban a mondatrészek szerepét nemcsak egyetlen szóval fejezhetjük ki, használhatunk különféle szószerkezeteket is.

AZ IGÉRŐL BŐVEBBEN

Az igék csoportosítása az alany szerint:

cselekvő	*a cselekvést az alany végzi*	tanul, néz, táncol
műveltető	*a cselekvést mással végezteti*	olvastat, nézet, építtet
visszaható	*a cselekvés visszahat az igére*	takaródzik, mosdik, törülközik
szenvedő	*az alany elszenvedi a cselekvést*	adatik, kerestetik
ható	*a cselekvést az alany elvégezheti*	olvashat, adhat

Az igék csoportosítása a tárgy szerint:

tárgyas	az igéhez kapcsolódhat tárgy	eszik (almát) olvas (könyvet) lát (valamit)
tárgyatlan	az igéhez nem kapcsolódhat tárgy	megy alszik meghal érvel

Megjegyzés:

Némely esetben tárgyatlan igék is válhatnak tárgyassá: él – éli az életét

Az igék csoportosítása a cselekvés minősége / szemlélete szerint:

kezdő	a cselekvés kezdetét jelöli	éled szólal felcsendül
folyamatos	a cselekvés hosszabb ideig, megszakítás nélkül történik	él dolgozik néz
gyakorító	a cselekvés megszakításokkal, gyakran ismétlődően történik	villog szedeget köhécsel
mozzanatos	a cselekvés csak rövid ideig tart, egyetlen mozzanatot, rövid cselekvést fejez ki	huppan pördül villan
befejezett[2]	a cselekvés befejezettségére utalunk	megír kifizet átmegy

2. A magyar nyelvben leggyakrabban igekötőkkel fejezzük ki.

Igenevek:

melléknévi igenév	jelen idejű	olvasó táncoló lépkedő
	múlt idejű[3]	kifolyt átdobott lefizetett
	beálló	kifizetendő olvasandó értendő
főnévi igenév	olvasni aludni lenni	
határozói igenév	olvasva / olvasván írva / írván megdőlve / megdőlvén	

3. A magyar nyelvben leggyakrabban igekötőkkel fejezzük ki, és múlt idejű személyraggal áll.

A MONDAT

A **mondat** a beszéd legkisebb egysége.

- rendszerint nem önmagában áll, hanem egy szöveg részeként
- minden mondatban kifejeződik a beszélőnek
  1) a valósághoz való viszonya és szándéka
  2) szándéka, hogy beszédével a hallgatóra valamilyen hatást tegyen

A mondat jelentésének rétegzettsége:

első réteg	- a mondatot alkotó *nyelvi jelek összességét* minden esetben másodlagos jelentés is árnyalja - e kettő együtt alkotja *a mondat tartalmát*
második réteg	az a *szándék*, amelyet a beszélő a mondat megalkotásával kíván valósítani (például: *tájékoztat, kér, felhív, feltételez*)
harmadik réteg	a mondat a hallgatóra gyakorolt szándékolt hatása

A mondat szerkezete:

tagolt	szerkezetileg teljes, azaz az alanyi-állítmányi rész szervesen jelenik meg pl. *Kati a könyvet olvassa.*
szerkezetileg hiányos	vagy csak az egyik, vagy mindkét főmondatrész hiányzik (ezek logikailag kiegészíthetőek a beszédhelyzetből vagy a szövegösszefüggésből) pl. *Gézánál nincs.*
tagolatlan	nincs alanyi-állítmányi rész, és nem is egészíthető ki logikailag pl. *Nahát! De ilyet! Még?*

Mondatfajták:

a beszélő valósághoz való viszonya		a hallgató reagálása
kijelentő	a valóság leírása ábrázolás tájékoztatás *Mindent megevett.*	meghallgatjuk, megértjük
kérdő[4]	érdeklődés *Szereted?* *Kit szeretsz?*	megadjuk a kívánt információt, válaszolunk a kérdésre
felkiáltó	tömör, rövid érzelmet, indulatot fejez ki, illetve akar gerjeszteni *Mindet megette!*	tudomásul vesszük, együtt érzünk a beszélővel
felszólító	felhívó jellegű a beszélő célja, hogy akaratát kifejezze (parancs, kérés, tanács, buzdítás, stb.) *Menj innen!*	engedelmeskedünk vagy tiltakozunk, ellenállunk
óhajtó	óhaj, kívánság, vágy, kifejezése *Be jó lenne pihenni!*	tudomásul vesszük, együtt érzünk a beszélővel

4. Kétféle kérdő mondatot különböztetünk meg: eldöntendő és kiegészítendő kérdéseket.
Az **eldöntendő kérdés** nem tartalmaz kérdőszót, felkérjük a hallgatót, hogy erősítse meg, vagy vesse el felvetésünket.
Pl. Szeretnél új autót? Igenlő vagy nemleges válasz adunk.
A **kiegészítendő kérdés** kérdőszót / kérdő névmást tartalmaz, hiányos ismeretünket szeretnénk kiegészíteni.
Pl. Hol volt a táskám? A fiókban. (gyakran a válasz nem egy teljes mondat, csak a hiányzó információ)

A hanglejtés:

mondatfajta	a nyelv zenei eszköze
kijelentő	ereszkedő hanglejtés
kérdő	ereszkedő, emelkedő-eső hanglejtés
felszólító	az alapforma sokféle változata
felkiáltó	az alapforma sokféle változata
óhajtó	az alapforma sokféle változata

Megjegyzés:

Sajnos a mai fiatalok előszeretettel alkalmazzák az angol hanglejtést a magyar nyelvben. Rettenetes. Nem tehetnek róla; sajnos, az iskolák már sokszor arra sem képesek vagy alkalmasak manapság, hogy anyanyelvünk legalapvetőbb szabályait megismertessék tanulóikkal. Reméljük, egy drasztikus és gyors reform az oktatásügyben visszaállíthatja saját anyanyelvünk megfelelő oktatási színvonalát.

A mondatok logikai minősége:

állító	kijelentés, tény közlése, állítás; nem tagadás	Alszom.
tagadó	az állítás tagadása	Nem alszom.
	tiltó mondat (tagadó felszólító mondat)	Ne menj!

Igemódok:

kijelentő	tényszerű közlés, állítás bekövetkezett, folyamatban lévő vagy bekövetkező cselekvés, történés, állapot Tegnap megírta a végrendeletét. Éppen a végrendeletét írja. Holnap megírja a végrendeletét.
felszólító	utasítás, parancs, kérés, buzdítás Menj innen!
feltételes	a kijelentés (egy bizonyos cselekvés, történés vagy létezés) valamely feltételtől függ lehet jövő, jelen, illetve múlt idejű Ha szeretsz, feleségül veszel. Ha szeretnél, feleségül vennél. Ha szerettél volna, feleségül vettél volna.

A MONDAT ÁLLÍTMÁNYA

Az állítmány fogalma, szerepe:

Az állítmányon belül fogalmazzuk meg, amiről beszélünk, amit állítunk.

1. Ez asztal. / Kati szép. / Az a tiéd. / Ez három.
2. Ezek nem az én könyveim lesznek.
3. A filmek tegnap érdekesek voltak.
4. Tudnék énekelni.
5. Kati könyvet olvas.
6. A mi gyerekeinknek kellett volna a legszebb dalokat énekelniük.

Megkülönböztetünk igei (4, 5,6), igei-névszói (2,3), illetve névszói (1) állítmányokat.

5. jelentéssel bíró ige

Az igei állítmányú mondatok állhatnak egy ragozott lexikális igéből[5], illetve egy vagy több segédigéből plusz egy főigéből, azaz lexikális igéből. Ezek együtt mutatják meg a cselekvés idejét (pl. eszik evett, enni fog), módját (ennie kéne, tud enni), személyét (esze**m**) stb.
Az igei-névszói állítmány két tagból áll: a 'lenni' ige bármely ragozott alakjából (lenne, kellett volna lennie, lesz, stb.) plusz egy névszói részből (főnév, melléknév, számnév, névmás).
A névszói állítmányú mondatok csak jelen időben és harmadik személyben állhatnak és nem szerepel bennük a lenni ige (Ő szép. ill. Ők szépek.).

Az angol nyelvben **csak** igei-névszói állítmányú mondatok lehetségesek, azaz a 'lenni' ige megfelelő ragozott alakjának mindig jelen kell lennie.